

Cor van Bree en Arjen P. Versloot (met medewerking van Rolf H. Bremmer jr.), *Oorsprongen van het Stadsfries*. Ljouwert/Leeuwarden (2008), Fryske Akademy - Afûk, 277 blz. ISBN 978-90-6273-801-4.

Emeritus Cor van Bree heeft in verscheidene artikelen allerlei aspecten betreffende de oorsprong van het Stadsfries onderzocht. In 2008 heeft hij al dit materiaal in herschreven en omgewerkte vorm bij elkaar gebracht in het boek "Oorsprongen van het Stadsfries". Daarbij heeft Arjen Versloot als coauteur gefunctioneerd, die met name zijn kennis van het Middelfries¹ als waardevolle bijdrage inbracht. Het resultaat is een bijzonder doorwrocht werk, waarin middels een zelden waargenomen rijkdom aan feitenmateriaal en middels een uitvoerige argumentatie wordt aangetoond dat het Stadsfries ontstaan is doordat moedertaalsprekers van het Fries de Hollandse verkeerstaal probeerden te spreken. Waar hun beheersing van het Hollands te kort schoot, vulden ze dat onbewust aan met hun beheersing van het Fries. Het resultaat was Stadsfries, een taalvariant met zowel Friese als Hollandse wortels.

Het interessante is nu dat er een systeem geobserveerd kan worden in de mix van Hollands en Fries die aan het Stadsfries ten grondslag ligt. Het is namelijk zo dat bij tweedetaalverwerving sommige aspecten van een taal gemakkelijk verworven worden. In precies die aspecten die gemakkelijk verworven worden lijkt het Stadsfries op het Hollands. In aspecten die moeilijk verworven worden lijkt het Stadsfries op het Fries. En bij aspecten die noch gemakkelijk noch moeilijk verworven worden maar zich ertussenin bevinden, vertoont het Stadsfries een gemengd Fries-Hollands karakter.

Natuurlijk zijn er wel complicaties. Idealiter wil men deze taalvariëteiten in hun 15e en 16e eeuwse gedaante vergelijken. Stadsfries is echter niet uit die tijd overgeleverd, afgezien van (mogelijk) enkele losse woorden. Fries uit die tijd is er wel, maar niet veel. En het Hollands uit die tijd is schrijftaalhollands, en dus een onvolkomen afspiegeling van de gesproken verkeerstaal.

Aangezien het onhaalbaar is om de destijds gesproken taalvormen te vergelijken, moeten we ons behelpen met het materiaal dat er wel is: voornamelijk twintigste-eeuws Stadsfries, aangevuld met kleine beetjes Stadsfries die ouder zijn. Het oudste Stadsfries is een klucht uit 1768, "Vermaak der Slagterij" van Jeltema. Verder zijn er enkele korte stukjes tekst uit de negentiende eeuw. Er moet dus flink teruggeëxtrapoleerd worden van het heden naar het verleden, wat overigens een volkomen legitieme bezigheid is in de historische taalkunde.

In de eerste alinea heb ik reeds de loftrumpet gestoken over de wetenschappelijke inhoud van dit werk. Niettemin heb ik enkele aanmerkingen, en wel op de presentatie. De eerste auteur, Van Bree, is iemand die bij voorkeur de nuance zoekt. Maar de nuance is soms de vijand van de grote lijn, en dat is in het

---

¹ Middelfries is de traditionele term voor Fries tussen 1550-1800; thans wordt voor deze periode ook wel de term Vroegnieuwfries gebezigd. Zie voor discussie De Haan (2001), Versloot (2004).

onderhavige boek wel eens het geval. Het is bijvoorbeeld vrij snel duidelijk dat het Stadsfries ontstaan is doordat moedertaalsprekers van het Fries probeerden Hollands te spreken. Niettemin worden allerlei alternatieve hypothesen erg uitgebreid besproken. Het gaat dan om hypothesen van derden, die vergeleken met die van het onderhavige boek slecht onderbouwd zijn, en ergens in gepubliceerde kattenbelletjes neergelegd (ik hanteer gaarne de stijlfiguur van de overdrijving). Soms kan men iets ook te serieus nemen. Zo ook wordt het werk van Hellinga, Kloeke, Gosses en anderen over het Stadsfries met veel egards besproken, terwijl het toch om tamelijk lichte artikelen gaat. Kortom, op meerdere plekken in het boek bekruipt mij althans als lezer het gevoel dat het soms "bij Dokkum om gaat". Dat is bijvoorbeeld ook het geval als het gaat om observaties die niet bewijskrachtig zijn. Als lezer zou men wel graag in de opzet van het boek willen terugvinden, wat de harde argumenten zijn, en wat pro forma natuurlijk ook besproken moet worden, maar wat men liever in voetnoten of appendices geplaatst zie.

De inhoud is als volgt. Hoofdstuk 1 (17-66) bevat allerlei inleidende informatie. Hoofdstuk 2 tot en met 5 vormen het *piece de résistance*, waarin achtereenvolgens woordenschat (67-94), fonologie (95-152), morfologie (153-188) en syntaxis (189-208) zeer uitvoerig besproken worden. De laatste twee hoofdstukken hangen er een beetje bij. Hoofdstuk 6 "Afsluitende beschouwingen" (209-218) gaat nog eens de alternatieve scenario's omtrent het ontstaan van het Stadsfries langs. Vervolgens wordt Kloeke de eer gegund gelijk te hebben gehad ("Hollands in Friese mond"), al is Kloeke daarmee rijkelijk bedeed gezien zijn flinterdunne argumentatie. Hoofdstuk 7 "Veranderende taalverhoudingen" (219-232) bevat enkele losse beschouwingen. Merkwaardig is dat na 7.7. *Besluit* nog een 7.8 volgt met enkele opmerkingen over Kiliaan en Wassenbergh als bronnen voor het Stadsfries. Niet alleen die laatste sectie van het boek, maar de twee laatste hoofdstukken überhaupt, bevatten niet de samenvattende klaroenstoot die dit werk verdient, maar introduceren allerlei kleinere, half opgeloste kwesties en vragen die er voor de gemiddelde lezer niet erg toe doen. Wordt hier de kiem voor deel 2 gelegd?

In hoofdstuk 1 komen verschillende hypothesen (scenario's) aangaande de oorsprong van het Stadsfries aan de orde. En hier wordt de contactlinguïstiek geïntroduceerd. Dat gebeurt zo uitgebreid dat het afleidt van de centrale vraag. De centrale vraag is: welke onderdelen van taal zijn gemakkelijk leerbaar (ofwel instabiel bij taalcontact), en welke zijn moeilijk leerbaar (ofwel stabiel bij taalcontact). Voor het begrip citeer ik hieronder een overzicht, de stabiliteitshiërarchie (p.26):

stabiel	matig stabiel	matig instabiel	instabiel
'accent'	flectie	afleiding	inhoudswoorden
syntaxis	sec.woordenschat	samenstelling	lexicale fonologie

De sectie over contactlinguïstiek (p. 21) opent echter met een verhaal over vier soorten taalcontact: cultureel, intensief, regionaal, sociaal. De relevantie ontgaat

mij. Vervolgens wordt Van Coetsems taalcontacttheorie uitgelegd, die aan het werk van Van Bree en Versloot ten grondslag ligt, maar dan in de terminologie van Van Coetsem zelf. Het gevolg is dat er een wildgroei van termen ontstaat, waardoor de lezer op blz. 23 gemakkelijk de draad kwijtraakt. Ik noem: *ontlening, substraatwerking, impositie, interferentie, talige dominantie, overgeneralisaties* en *structuurreducties*. Door Van Coetsem te zeer in diens terminologie na te volgen, en te uitvoerig te behandelen, wordt de aandacht ten onrechte van de hoofdlijn afgeleid.

Bij de theorie zelf zijn er ook enkele dingen die me verwarren. Het gaat dan om de factoren die stabiliteit bevorderen. Er worden (25-34) vier primaire factoren genoemd, die in de loop van het boek terugkomen (ik laat de secundaire factoren zitten). Die vier factoren vormen nogal ongelijke grootheden:

- graad van abstractie
- elementaire en niet-elementaire verschillen
- beklemtoonde en niet beklemtoonde syllabe
- begrijpelijkheid

Het probleem bij 'abstractheid' is dat het in de syntaxis heel anders geïnterpreteerd wordt dan in de fonetiek. In de syntaxis komt het neer op regels die "voor een belangrijk deel in abstracte termen ... worden geformuleerd". Hier schurkt de betekenis van "abstract" dicht aan tegen die van "geautomatiseerd", zoals de auteurs zelf opmerken. Voor de fonetiek komt abstractheid eveneens neer op graad van geautomatiseerdheid. En hoewel de woordenschat genoemd wordt, wordt niet uitgelegd hoe we abstract moeten opvatten, indien toegepast op de woordenschat. Is het daar ook geautomatiseerdheid? Is de secundaire woordenschat meer geautomatiseerd dan de primaire? Het lijkt wel of het begrip "abstractheid" voortdurend zo gedraaid wordt dat de stabiele componenten van taal eronder vallen. Voor de begrijpelijkheid van de centrale these van het boek is de notie abstractheid eerder een hinderpaal dan een hulpmiddel. Beter ware het geweest om eerst vast te stellen welke componenten van taal stabiel zijn en welke niet of minder. Vervolgens had aan het eind van het boek gespeculeerd kunnen worden over de vraag welke eigenschap de stabiele componenten van taal gemeenschappelijk hebben.

Bij 'elementaire en niet-elementaire verschillen' gaat het eveneens om een onduidelijk concept, dat per component van taal (syntax, fonetiek, woordenschat) een andere invulling lijkt te krijgen. Het wordt gedefinieerd als eenzelfde element dat in de beide talen anders gebruikt wordt. Mij is niet duidelijk wat dat voor de fonetiek betekent. Tenslotte is 'begripelijkheid' ook al een tamelijk ongrijpbare factor, waarover de meningen sterk kunnen verschillen. Kortom, ik had graag een scheiding gezien tussen enerzijds de uitleg van welke componenten van taal stabiel zijn en welke niet en vervolgens pas de vraag waarom dat zo zou zijn; bij die laatste vraag kunnen dan concepten als abstractheid en dergelijke besproken worden.

De problematiek van de factoren die stabiliteit bevorderen komt weer aan de orde in het hoofdstuk over morfologie (143-188). Nu is de theorie echter veranderd. De volgende vier factoren worden nu genoemd:

- graad van abstractie
- elementaire en niet-elementaire verschillen
- beklemtoonde en niet-beklemtoonde syllaben
- contextuele en inherente flectie

(Ik laat de secundaire factoren wederom achterwege). Bij de graad van abstractie worden interne en externe flectie genoemd, maar die begrippen zijn zelf ook een factor, want identiek aan de vierde factor 'contextuele en inherente flectie'. In het schema op blz. 158 wordt echter noch van externe of interne flectie noch van contextuele en inherente flectie gesproken, maar van 'congruentie', wat het onderscheidend kenmerk is tussen beide soorten flectie. Deze veelheid aan termen is bepaald niet bevorderlijk voor het begrip. Maar uiteindelijk ontstaat de verwarring doordat een hypothese over wat aan stabiliteit en instabiliteit van taalcomponenten ten grondslag ligt, gemengd wordt met een bespreking van deze componenten zelf.

Op blz. 158 verschijnt ook een soort stabiliteitspuntensysteem dat moeilijk te begrijpen is. Er wordt een puntenwaarderingsysteem geïntroduceerd, dat nogal uit de lucht komt vallen en dat in het inleidende hoofdstuk geïntroduceerd had moeten worden. Verkleinwoorden scoren drie punten, en daarmee zijn ze tamelijk stabiel op een schaal van 0 tot 4. Maar het is niet duidelijk hoe de verkleinwoorden aan hun punten komen. Ze krijgen een half punt voor abstractheid. Waarom? Is de betekenis van verkleinwoordvorming abstract? Zijn de morfofonologische regels voor verkleinwoorden abstract? Hoe verhouden deze beide abstractheden zich tot elkaar? Op blz. 153 wordt trouwens gesuggereerd dat verkleinwoorden abstract zijn omdat ze productief zijn - hetgeen de betekenis van abstractheid verder compliceert.

Enfin, verkleinwoorden krijgen verder een heel punt omdat het verkleinwoordsuffix onbeklemtoond is. Kijk, dat is een hard en begrijpelijk criterium: daar kan de lezer wat mee! Vervolgens krijgen de verkleinwoorden een punt voor congruentie. Daar begrijp ik niets van. Verkleinwoorden congrueren niet, d.w.z. het al dan niet optreden van een verkleinwoord is niet afhankelijk van een extern element (vergelijk werkwoordsvervoeging, die afhankelijk is van een extern element, namelijk het subject). Ik ben vrijwel zeker dat dit een vergissing is. Tenslotte krijgen de verkleinwoorden een half punt voor elementair verschil, d.w.z. dat verkleinwoorden volgens de auteurs niet erg verschillend zijn in Fries en Nederlands.² Verkleinwoorden zouden best eens stabiel (moeilijk leerbaar) kunnen zijn, maar niet op grond van de gegeven argumentatie.

---

² Er zijn trouwens behoorlijke vorm- en distributieve verschillen tussen de verschillende allomorfen van het verkleinwoordsuffix in het Fries en het Nederlands.

Kortom, de poging tot verklaring van de stabiliteitshiërarchie maakt dat het hele exposé over de stabiliteitshiërarchie zelf en de rol daarvan bij de vorming van het Stadsfries ondersneeuwt. En dat is jammer, want de stabiliteitshiërarchie zelf staat als een paal boven water. Met behulp ervan wordt op indrukwekkende wijze aangetoond hoe het Stadsfries ontstaan is doordat moedertaalsprekers van het Fries Hollands probeerden te spreken.

Samenvattend, mijn kritische opmerkingen doen niet af aan mijn waardering voor de centrale these van het boek over het ontstaan van het Stadsfries, die met een weldadig aandoende rijkdom aan feitenmateriaal ondersteund wordt. Ze reflecteren echter wel op de theoretische verantwoording van de stabiliteitshiërarchie, en ze zijn van belang voor de leesbaarheid van het boek. Soms bekreep mij het gevoel "Mag het een onsje minder zijn?".

Voorname suggestie is mijn bijdrage aan de geglobaliseerde wereld. Daarnaast heb ik ook nog een bijdrage aan de lokale wereld. Of de auteurs het weten of niet, er ligt een kleine 2000 bladzijden aan geschreven Stadsfries (een half miljoen woorden), meer specifiek Liwwadders, in de bibliotheek van Tresoar. Het is geproduceerd door Reinder Brolsma, die tussen 1926 en 1941 een rubriek in *Het Leeuwarder Nieuwsblad* had met als titel "Gesprekken op de brug". Die rubriek bevat authentiek Liwwadders, voor een groot deel op straat opgevangen door Brolsma's luisterend oor. Is het teveel gevraagd als dat werk gedigitaliseerd wordt en in een taaldatabank Liwwadders ingelezen?

Bibliografie

Haan, Ger de 2001. "Why Old Frisian is really Middle Frisian". *Folia Linguistica Historica* 22, 179-206.

Versloot, Arjen P. 2004. "Why Old Frisian is still quite old". *Folia Linguistica Historica* 25, 253-298.

Eric Hoekstra
Fryske Akademy
Ljouwert